

Horisontalistar versus vertikalistar

Om ulike tolkingar av talespråklege endringsprosessar i Noreg

Av Gunnstein Akselberg

1 Vertikale og horisontale krefter i norsk talemålsutvikling – danske og norske tolkingar

Dei to siste åra, det vil seia frå medio desember 2004 og til medio oktober 2006, har fem av dei til saman ni stipendiatane som har vore knytte til talemålsprosjektet *Talemålsendring i Noreg* (TEIN) disputert på avhandlingar om norske sosiolingvistiske tilhøve. Ragnhild Haugen (Anderson) disputerte 19. desember 2004, Unn Røyneland 3. juni 2005, Rune Røsstad 11. februar 2006, Randi Solheim 22. september 2006 og Reidunn Hernes 20. oktober 2006. I kvar av komiteane som vurderte om avhandlingane til desse kandidatane var verdige til å forsvarast for dr. art-graden, bortsett frå i komiteen til Røsstad, sat det ein dansk talemålsgranskar. Dei danske komite-medlemene var også opponentar under disputasane.

Av di danske talemålsforskarar og dialektologar ofte har eit anna syn på kva dialekt og dialektbruk er enn norske granskarar (jfr. Akselberg 2002a, 2003a, 2005), og av di dei danske granskarane ofte vurderer annleis kva for krefter som styrer talemålsendringar enn det mange norske talemålsgranskarar gjer, har det ved disputasane til desse fem kandidatane blitt kortare eller lengre diskusjonar om kva for rolle "standardspråket" eller "normalspråket" spelar for den norske

talemålsutviklinga.¹ Temaet har også vore eit emne i fleire av prøvoførelsingane til dei fem kandidatane.

Disputasdiskusjonane har hovudsakleg golde kva for rolle dei vertikale og horisontale dimensjonane i den talespråklege hierarkipyramiden (sjå pkt. 2 nedanfor) har i den norske talemålsutviklinga. Dei danske komitedemedlemene har hevda at den vertikale dimensjonen er den styrande og dominerande dimensjonen i norsk talemålsutvikling. Det vil i praksis seia at talemålet i det sentrale austlandsområdet med Oslo påverkar og styrer talemålsendinga i Noreg – og det med heller stor tyngd.

Diskusjonane knytte til dei vertikale og horisontale kreftene si rolle i norsk talemålsutvikling er ikkje berre aktuelle av di dei har vore diskuterte inngåande ved fem norske disputasar dei to siste åra, og såleis illustrerer nokre karakteristiske skilnader mellom *danske* og *norske fagposisjonar*, men diskusjonane er også interessante av di dei reflekterer *to ulike norske fagposisjonar* innom talemålsgranskinga.

2 Talemålsutvikling og talespråkleg hierarkipyramide – den tyske modellen

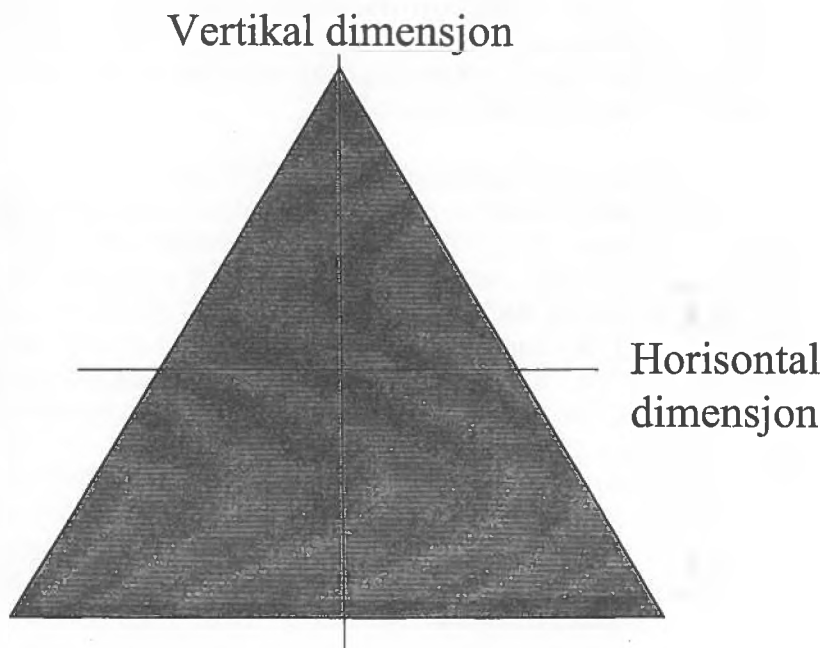
Diskusjonane om kva for rolle dei vertikale og horisontale kreftene har i den norske talemålsutviklinga i dag, har hatt den såkalla talespråklege *hierarkipyramiden* som referanse. Den talespråklege hierarkipyramiden, som har vore mykje nytta innom den norske talemålsgranskinga frå slutten av 1990-åra, er opphavleg utvikla for å illustrera sentrale krefter i den tyske talemålsutviklinga (jfr. Peter Auer 2000).

2.1 Pyramiden som illustrerer sentrale konvergeringsprosessar

Den hierarkiske talemålspyramiden illustrerer to viktige talespråklege konvergeringsprosessar. Konvergering vert her forstått strukturelt som at kontrastar mellom to lingvistiske varietetar eller system fell bort. Sidan konvergens vert forstått som at kontrastar mellom to

¹ Nemninga *talemålsutvikling* i denne artikkelen vert nytta om den endringa som finn stad med norsk talemål over eit visst tidsrom. I nemninga *utvikling* ligg det ikkje noka kvalitativ vurdering av norsk talemålsending.

lingvistiske varietetar eller system forsvinn, må minst to varietetar (dialektar eller språk) vera involverte i ein konvergeringsprosess. I slike tilfelle kan enten begge varietetane endra seg, eller så endrar berre den eine varieteten seg (blir utsett for assimilasjon) medan den andre vert uendra.

Den talespråklege hierarkipyramiden med dei vertikale og horisontale kreftene teikna inn.

Den vertikale dimensjonen i pyramiden representerer ein *standard-dialektal konvergeringsprosess*. Den horisontale dimensjonen representerer ein *interdialektal konvergeringsprosess*.

Den vertikale *standard-dialekt dimensjonen* vert forstått slik at i toppen av pyramiden finst eit (eller fleire) nasjonale *standardtalemål* (som som oftast ligg nært opp til eit eller fleire standard skriftmål). Nedst i pyramiden finst dei lokale dialektane (*geolektane*). Mellom det

nasjonale standardtalemålet og geolektane finst dei regionale talemåla eller *regiolektane*, som kan ha sin korresponderande regionale standard. I den vertikale standard–dialekt dimensjonen tenkjer ein seg at standardtalemålet påverkar både det regiolektiske og det geolektiske nivået ved at geolektane og regiolektane konvergerer mot standardnivået.

Den *horisontale interdialektale dimensjonen* vert forstått slik at dei lokale dialektane, og forsåvidt regiolektane, påverkar kvarandre horisontalt gjennom konvergering avhengig eller uavhengig av dei vertikale konvergeringsprosessane.

2.2 Talespråklege konvergeringsprosessar i Tyskland

I det tyskspråklege området, med eit mogleg unntak av Sveits og det lågtyske området i Nord-Tyskland, har utviklinga vore *dediglossisk* (Bellmann 1983, 1998, Auer 2000), det vil seia at utviklinga har gått frå ein *diglossisk* til ein *diaglossisk* situasjon. Heilt til den andre halvdelen av 1700-talet var Tyskland eit diglossisk område med ein dominerande nasjonal talemålsstandard (med utgangspunkt i skriftspråket) på den eine sida og dei lokale dialektane på den andre sida. Dialektane var strukturelt ulike standardtalemålet, og dei var berre talemålsbaserte. Den diaglossiske situasjonen oppstod då den systematiske avstanden mellom standardvarieteteten og dei lokale varietetane minka på grunn av den vertikale konvergensen. I Tyskland har denne prosessen resultert i *regionale dialektar* og dessutan i *regionale standardar*:

The sociolinguistic (and especially social-dialectal) developments which can be associated with these dynamics are those of *vertical convergence* [...]. In Germany, they have included the formation of so-called *regional dialects* as well as of *regional standards* (Auer 2000:14).

Skilnaden mellom *dialekt* og *standard*, t.d. *regional dialekt* og *regional standard*, har diverre forsvunne i den norske talemålsdiskusjonen. Jamfør pkt. 4.1.1 og 4.1.2 nedanfor.

2.3 Evaluering av dei tyske konvergeringsprosessane

I Tyskland har både dialektologar og tyskarar flest vurdert denne utviklinga negativt: Regionale dialektar vert ikkje vurderte som 'skikkelege' dialektar, hovudsakleg av di standard-dialekt-konvergeringa fører til at dei lokale dialektane blir 'øydelagde'.

Peter Auer (2000:14–23) prøver derimot å sjå dei positive resultatane av standard-dialekt-konvergeringa – i eit sosial-dialektologisk perspektiv. Han summerer dette opp i fire punkt:

For det første har den vertikale konvergeringsutviklinga ført til eit rikare repertoar hjå dei einskilte talemålsbrukarane ved at dei i tillegg til den lokale dialekten også tileignar seg ein regionalspråkleg kompetanse. Språkbrukarane har såleis fått eit meir komplekst språkleg repertoar til disposisjon som gjer dei språkleg meir fleksible. Dei standardiserte regiolektane er aksepterte overalt, og gjev såleis ein betre generell språkleg-kommunikativ kompetanse samstundes som regiolektane uttrykkjer lokal tilhøyrslø og lokal identitet.

For det andre har det skjedd ei *destandardisering* ved at dei ekstreme polane i kontinuumet standard-lokal dialekt er reduserte eller blitt borte. På standardsida har dette ført til eit prestisjeskifte frå det som ein gong var ein uniform nasjonal standard til regionale standardar. Desse uttrykkjer regionale identitetar. Språklege identitetshandlingar som uttrykkjer identifikasjon med større regionar som Hessen, Bayern, Franken osv. spelar ei viktig rolle for mange tyskarar i dag. Språkleg kjem dette til uttrykk ved at regionale standardar får eit større bruksomene som også omfattar offisielle og formelle situasjonar, der lokale dialektar ikkje blir aksepterte.

For det tredje fører talemålsutviklinga i Tyskland, med utvikling av standardiserte regiolektar, til at lokale dialektale trekk – som overlever fyrst og fremst som leksikalske sjibbolettar – får plass i det regionale talemålet, slik at talemålsbrukarane også ved å bruka regiolektar kan uttrykkja lokal identitet.

Og for det fjerde finn det stad ein *interdialektal konvergens* som ikkje involverer konvergens mot standard, men heller divergens i høve til ein standardvarietet. Det finst altså ein standard-uavhengig dynamikk i regionale dialektar.

Det finst også divergerande talemålsprosessar i Tyskland, som ikkje er knytte til tradisjonelle dialektar, som t.d. fører med seg bruk av etnolektiske trekk, ungdomsspråk, kodeblanding (på grunn av nye språkmøtesituasjonar) og spesielle språklege register (t.d. knytt til profesjonssjargong) (Auer 2000:23)

3 Talemålsutvikling og talespråkleg hierarkipyramide – den danske modellen

Danske talemålstilhøve og nyare dansk talemålsgransking har hatt stor innverknad på korleis nordmennene analyserer og tolkar den norske talemålsendringa. Ei slik jamføring kan vera fruktbar, men ho er òg problematisk dels av di den norske talemålsituasjonen er svært ulik den danske – og dels av di vi nyttar talemålsterminologien ulikt.

Den danske talemålsituasjonen er dessutan ulik den tyske. Dessutan er det danske synet på dialektane sin status og den danske vurderinga av regionale standardtalemål også ulik den tyske dialektevalueringa.

Medan tyskarane hevdar at det framleis finst lokale dialektar (jfr. Auer 2000), meiner danskane at dei danske dialektane er døde (jfr. m.a. Kristiansen 2003).

Til heilt nyleg har det vore vanleg å tolka den danske talemålsituasjonen slik at det finst fleire danske regionalmål som har avløyst dei eldre dialektane (jfr. Akselberg 2002a, 2003a). Det skulle i tilfelle tyda at pyramiden berre består av to sjikt, ein topp (standardtalemålet) og eit mellomsjikt (regiolektane). Botnen, dialektane, er borte. Eller vi kan formulera det slik at regiolektane utgjer botnen i pyramiden. I kva grad det har funnest danske regionale standardar, er uklart.

I 2002 presenterte Kristiansen ein hypotese om at også dei danske regionalmåla kan vera fråverande, og at dei kanskje ikkje har eksistert i det heile. I dag finst kanskje berre det københavnske talemålet i "Det lille Kongeriget" – i ein eller annan lett regional fasong. I så tilfelle skulle den danske talemålspyramiden i dag berre bestå av eitt

sjikt, som rett nok kan ha ein viss tjukkeleik, nemleg det københavnske med ei viss lokal farging.²

4 Talemålsutvikling og talespråkleg hierarkipyramide – den norske modellen

4.1 Skilnad i talemålssituasjonen: Noreg versus Tyskland/Danmark

Talemålsstoda og talemålsutviklinga i Noreg skil seg frå talemålsstoda og talemålsutviklinga både i Tyskland og i Danmark. Difor vert også den hierarkiske talemålspyramiden problematisk å nytta på den norske talemålssituasjonen.

4.1.1 Manglande nasjonalt talemål

I høve til talemålssituasjonen i Tyskland og Danmark manglar Noreg eit offisielt talemål som dominerer i media, skule- og undervisningssektoren, statleg og kommunal forvaltning, kyrkja, det militære, næringslivet osv. Jamsfør pkt. 4.1.2 og 8.1 nedanfor.

4.1.2 Manglande nasjonal talemålsstandard

I tillegg til at vi manglar eit nasjonalt talemål, manglar vi òg ein nasjonal talemålsstandard.

I den norske talemålsdiskusjonen vert det ikkje skilt mellom talemål og talemålsstandard. Sjå pkt. 2.2 ovanfor. Termar som norsk *standardtalemål* og norsk *normaltalemål* vert nytta om kvarandre.

4.1.3 Svakt utvikla regionale talemål

I høve til Tyskland og Danmark manglar vi òg etablerte regionalmål, sjølv om vi byrjar å få tendensar til det her i landet òg – særleg på Austlandet. Regionalmålsutviklinga elles i landet er nokså beskjeden, dvs. ho er lite utvikla i høve til regionalmåla i Tyskland og det ein har meint har vore regionalmålsituasjonen i Danmark.

Den tyske og danske regionaliseringa er av urban karakter, dvs. med sentrum i ein større by eller hovudstaden. Slik urban regionalisering har vi også i Noreg, og den urbane regionaliseringa på

² Det er ein tradisjon for å sjå bort frå suprasegmentale trekk når ein diskuterer vertikale konvergeringsprosessar.

Austlandet minner mest om den tyske og danske urbane regionaliseringa.

Dessutan har vi i Noreg ei sentral rural regionalisering, i tillegg til den urbane regionaliseringa (Akselberg 2005). Den rurale regionaliseringa omfattar både horisontale konvergeringsprosessar og talespråklege divergeringsprosessar. I Noreg kan vi òg ha divergeringsprosessar langs den vertikale talemålsaksen, altså frå botnen og opp mot toppen, som kan verka inn på dei urbane talemåla og på hovudstadsområdet.³

4.1.4 Manglande regionale talemålsstandardar

I høve til Tyskland manglar vi òg regionale talemålsnormer i Noreg. Og vi manglar regionale talemålsstandardar.

4.2 Manglande føresetnader for bruk av hierarkimodellen – og den praktiske bruken av han

I den norske talemålssituasjonen manglar altså fire sentrale faktorar (krefter) langs den vertikale dimensjonen som pyramidemodellen er konstruert for å fanga opp funksjonen til: 1) Eit nasjonalt talemål, 2) ein nasjonal talemålsstandard, 3) etablerte regionalmål, og 4) regionale talemålsstandardar.

Sjølv om desse fire sentrale vertikale faktorane (kreftene) manglar, vert likevel modellen nytta i analysen av den norske talemålssituasjonen og talemålsutviklinga utan at ein tek særleg atterhald for denne situasjonen. Ein annan måte å nytta modellen på er at ein ser bort frå desse fire sentrale faktorane, eller ein føreset at den norske talemålssituasjonen likevel liknar den tyske og den danske.

Dessutan er det ein tendens i den norske diskusjonen til å sjå bort frå, neglisjera eller bagatellisera dei horisontale faktorane (kreftene). Dette er truleg etter mønster frå den danske tolkinga av talemålsutviklinga i Danmark.

³ Eg ser her bort frå divergerande utviklingar med bakgrunn i etnolektiske tilhøve, ungdomsspråk, kodeblanding og særregister som profesjonsspråk.

5 Statusen til "det nasjonale standardspråket " og den vertikale dimensjonen i diskusjonen om norsk talemålsendring

Den norske diskusjonen har i all hovudsak dreia seg om den vertikale dimensjonen. Den horisontale dimensjonen har fått mindre merksemd. Difor går eg hovudsakleg inn på den vertikale dimensjonen i denne artikkelen.

5.1 Eit vertikalt spørsmålssett

Når det gjeld den vertikale dimensjonen, har diskusjonen hovudsakleg golde desse spørsmåla, dvs. det vi kunne kalla eit *vertikalt spørsmålssett*:

- 1 Finst det eit nasjonalt talemål eller ei norsk talemålsnorm? Jamfør termene dansk *rigssprog* og svensk *riksspråk*.
- 2 Finst det ein nasjonal talemålsstandard eller eit nasjonalt standardspråk?
- 3 Kva slags talemålsvarietet er det i tilfelle som representerer det nasjonale talemålet eller den nasjonale talemålsnorma?
- 4 Kva slags talemålsvarietet er det i tilfelle som representerer det norske standardtalemålet?
- 5 Kva for rolle spelar "det nasjonale talemålet" og "det standardnorske talemålet" for utviklinga av regionale og lokale talemål?

5.2 Det vertikale svarsettet

På kvart av desse spørsmåla finst det to svar. Svaralternativa fører til to svarsett. Val av svaralternativ på eitt spørsmål føreset bestemte svaralternativ på dei andre spørsmåla. Det eine settet av svar legg vekt på at det finst sterke og fokuserte vertikale krefter. Dette svarsettet kallar eg *det vertikale svarsettet*:

- 1 Det finst eit nasjonalt talemål eller ei nasjonal talemålsnorm, dvs. det finst eit norsk rikstalemål.

- 2 Det finst ein norsk talemålsstandard eller eit nasjonalt standardspråk.
- 3 Det finst eit sentral-austnorsk normaltalemål med sentrum i Oslo som representerer det nasjonale talemålet eller den nasjonale talemålsnorma, dvs. eit norsk rikstalemål. I praksis er dette hovudstadsålet.
- 4 Det er det sentral-austnorske normaltalemålet med sentrum i Oslo som representerer det norske standardtalemålet.
- 5 Såkalla standard austnorsk talemål påverkar og styrer talemålsutviklinga i Noreg, og det med heller stor tyngd. Norsk talemålsutvikling går såleis i retning av ei nasjonal talemålskonvergering med eit sentral-austnorsk normaltalemål som normsentrum, som vert sett på som det nasjonale standardtalemålet.

5.3 Det horisontale svarsettet

Det andre settet av svar forstår den vertikale dimensjonen på ein heilt annan måte og legg mykje mindre vekt på styrken og påverknadskrafta til den vertikale dimensjonen. Dette svarsettet impliserer ein sterkare horisontal dimensjon enn det det vertikale svarsettet gjer, difor kallar eg dette svarsettet for *det horisontale svarsettet*:

- 1 Det finst ikkje noko nasjonalt norsk talemål eller noka nasjonal norsk talemålsnorm.
- 2 Det finst ikkje nokon norsk talemålsstandard eller noko norsk standardtalemål.⁴
- 3 Det finst ikkje noko sentral-austnorsk normaltalemål som fungerer som eit nasjonalt talemål eller som representerer ei nasjonal talemålsnorm.
- 4 Det finst ikkje noko sentral-austnorsk normaltalemål som representerer eit standardnorsk talemål.

⁴ Dei fleste som tek del i denne talemålsdiskusjonen skil ikkje mellom eit *normaltalemål* og eit *standardtalemål*, jfr. pkt. 2.2, 4.1.1 og 4.1.2. I praksis vert det altså ikkje skilt mellom spørsmål 1 og 2 i pkt. 5.1 i det vertikale svarsettet og mellom svaralternativ 1 og 2 i pkt. 5.2 og 5.3 i det horisontale svarsettet.

- 5 Det finst ikkje noko austnorsk normal- eller standardtalemål som styrer talemålsutviklinga i Noreg.

Desse to svarsetta representerer to ulike tolkingar av og tilnærmingar til talemålssituasjonen og talemålsutviklinga i Noreg i dag, og desse svarsetta er knytte til to grupper av talemålsgranskarar.

6 Vertikalistar og horisontalistar

Det vertikale og det horisontale svarsettet representerer to diametralt motsette måtar å tolka den norske talemålssituasjonen og den norske talemålsutviklinga i dag på. Det vertikale svarsettet svarar til den danske måten å tolka den norske talemålssituasjonen og den norske talemålsutviklinga på. Samstundes representerer dei to svarsetta to norske tilnærmingar til og forståingar av den norske talemålssituasjonen.

Tilhengjarane av den vertikale dimensjonen kan vi kalla *vertikalistar*. Til vertikalistane høyrer altså dei danske evaluatorane av den norske talemålssituasjonen. I Noreg finn vi vertikalistane særleg ved Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet (NTNU) og ved Universitetet i Oslo (UiO), og mellom anna Brit Mæhlum og Eric Papazian må ein kunna seia høyrer til desse.

Tilhengjarane av den horisontale dimensjonen kan vi kalla *horisontalistar*. Norske horisontalistar finn vi mellom anna ved Universitetet i Bergen (UiB) og Høgskolen i Agder (HiA), som t.d. Helge Sandøy, Gunnstein Akselberg og Rune Røstad. Også Ernst Håkon Jahr stiller seg svært kritisk til den norske standardspråktilnærminga.

Situasjonen er i praksis ikkje så dikotom som denne presentasjonen kan gje uttrykk for. Dei fleste norske talemåls-evaluatorane ligg nok i praksis ein eller annan stad på eit kontinuum mellom ei *vertikalist-tilnærming* og ei *horisontalist-tilnærming*. Men dei fleste samlar seg rundt det eine eller det andre ytterpunktet i kontinuumet.

7 Vertikalistar og horisontalistar – eit sosiolingvistisk skisma og sosiolingvistiske konfesjonar?

Det finst to viktige skisma i nyare norsk talemålsgransking. Det eine skismaet er knytt til metode. Det andre skismaet er knytt til tolking. *Metodeskismaet* gjeld bruk av kvalitativ og kvantitativ metode, medan *tolkingsskismaet* gjeld bruk av hierarkitrekanten.

7.1 *Det norske metodeskismaet: Kvalitativ og kvantitativ metode?*

Metodeskismaet er knytt til bruken av kvalitativ og kvantitativ metode i talemålsgranskinga. Diskusjonen gjeld t.d. utval av informantar, innhenting av språklege og sosiale data, handsaming av data og tolking av data.

Tilhengjararane av kvalitativ metode legg særleg vekt på at bruk av hermeneutikk, kvalitative intervju, innleving og forståing er viktige tilnærmingar i talemålsgranskinga. Slike framgangsmåtar legg ikkje alltid så stor vekt på kvantifiseringar og statistiske utrekningar, t.d. statistiske korrelasjonar. For tilhengjarane av kvalitativ metode er dette gyldige metodar som gjev kunnskap og innsikt – og resultatata har generaliseringspotensiale.

Tilhengjarane av kvantitative tilnærmingar legg t.d. vekt på at ein må kunna måla og kvantifisera dei dataa ein nyttar, at ein skal utføra statistiske analysar, og at ein må kunna driva hypotesetesting m.a. ved hjelp av signifikanstestar. Berre ved å nytta slike metodar kan ein vera sikker på at resultatata ein kjem fram til er gode, rette, relevante eller representative. Resultata som kjem fram ved kvalitativ metode vert rekna som usikre, lite representative og ofte tvilsame.

7.2 *Det norske tolkingsskismaet: Vertikal eller horisontal dominans?*

Tolkingsskismaet er knytt til tolkinga av kva som er drivkreftene i den norske talemålsutviklinga sett i lys av den hierarkiske talemåls-pyramiden.

Også her står talemålsgranskarane mot kvarandre. Vertikalistane legg vekt på at det er dei vertikale kreftene som styrer, medan horisontalistane legg mykje mindre vekt på dei vertikale kreftene og trekkjer fram styrken i dei horisontale kreftene.

Diskusjonen om dei vertikale og horisontale kreftene sin styrke er ikkje berre uttrykk for ulike faglege tilnærmingar og ulike faglege tolkingar av og bruk av tilgjengelege data, men han er også eit uttrykk for heilt ulike måtar å forstå den norske talemållssituasjonen på. Han er altså uttrykk for ulike faglege ontologiske posisjonar.

Dessutan må posisjonane nesten kunna seiast å vera uttrykk for faglege konfesjonar. At diskusjonen dukkar oppatt og oppatt på disputas etter disputas, kan vera eit uttrykk for det. Den primære oppgåva synest ofte å vera å overttyda kollegaer og andre om at den eine tolkinga og tilnærminga er rettare enn den andre.

8 Standardtalemål, normaltalemål, standard austlandsk, standard austnorsk, normal austlandsk, normal austnorsk og vertikal dominans

Det er særleg to problemstillingar ved den vertikale dimensjonen som har ført til heftige diskusjonar og konfesjonstilhøve. Den eine problemstillinga er knytt til omgrepet *standardtalemål*, i meininga eit nasjonalt *norsk standardtalemål*. Den andre problemstillinga er knytt til den krafta og den innverknaden som talemålet i det indre oslofjordområdet, med sentrum i i Oslo, har på den allmenne utviklinga av talemålet i Noreg.

8.1 Eit nasjonalt norsk standardtalemål og normaltalemål?

I diskusjonen om dei vertikale og horisontale kreftene si rolle i norsk talemålsutvikling, dukkar stendig omgrepet *standardtalemål* opp, og då i meininga eit "norsk standardtalemål". Randi Solheim, som i dette heftet (7–28) har levert eit mønstergyldig bidrag til diskusjonen om relasjonen mellom dei vertikale og horisontale talemålskreftene, nyttar fleire gonger uttrykk som "standardtalemål", "standardnært talemål", "standardnorm" og "standardisering".

I diskusjonen om dei vertikale kreftene i norsk talemålsutvikling, der spørsmålet om det finst eit *standardtalemål* i Noreg snøgt dukkar opp, er det sjeldan at nokon prøver å definera innhaldet i nemninga *standardtalemål*.

8.1.1 Standardtalemål som formelt preskriptiv standard

Kva kan nemninga standardtalemål tyda? Standard har med "mønster" og "målestav" å gjera. I *Nynorskordboka* (1993:594) vert verbet *standardisera* definert som "gje (formelle) reglar for korleis skrive og/el. uttale eit språk el. ein dialekt". Ein talemålsstandard er altså ei preskriptiv talemålsnorm (jfr. Sandøy 2005). Ei slik norm har vi ikkje i Noreg i dag. Det er ikkje formulert ei slik talemålsnorm verken skriftleg eller munnleg, og sidan 1878 har det ikkje vore krav om å undervisa i noko standardtalemål her i landet. Det er heller ikkje noko krav om bruk av ei standardtalemålsnorm i Noreg i dag, bortsett frå opplesing av nyhende i NRK. Det kan difor ikkje finnast noko offisielt, formelt og preskriptivt standardtalemål øvst i ein norsk hierarkitrekant.

8.1.2 Standardtalemål som opplevd standard

At vi ikkje har ein formell og preskriptiv talemålsstandard i Noreg er ei kjensgjerning som mange aksepterer, men, som Solheim skriv i dette heftet (s. 12), det er ikkje den formelle og preskriptive norma som er mest interessant i ein standardtalemålsdiskusjon, men derimot standardtalemål som *opplevd norm*. Ei oppleving av standardtalemålsnorma eksisterer i kraft av at det finst

mange språkbrukarar som opplever at talemål som ligg nær opp til skriftspråket bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet, har ein overordna posisjon i forhold til alle norske dialektar (Solheim s. 12 i dette heftet)

Standardtalemål definert som *opplevd standard* byr likevel på mange utfordringar:

- *Standard som oppleving?*

For det fyrste: Korleis kan ein standard bli definert som ei språkleg norm som den einskilde språkbrukaren *opplever*? Ein standard er nettopp det motsette av noko individuelt opplevd, nemleg noko som er fast og sams for ei (stor) gruppe brukarar.

- *Standard som fellesnemnar for fleire varietetar?*

For det andre: Korleis kan ein standard definerast som eit talemål som ligg nær opp til skriftspråket bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet? Eit talemål som ligg nær opp til bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet, kan manifesterast som mange ulike talemål, dialektar og sosiolektar. Det er ikkje kjenneteiknet på ein standard.

- *Standard som folkemålsvarietet – i endring?*

Dessutan finst det overalt i det sørøstlandske området minst to sosiolektar. Sosiolingvistiske granskingar dei siste tiåra har vist at det er ikkje den tradisjonelle "statusvarietet" (Oslo-vest-varietet) som er mest ekspansiv, men derimot "folkemålsvarietet" (Oslo-aust-varietet). Og i folkemålsvarietet dukkar det med jamne mellomrom opp språklege innovasjonar som blir ein del av folkemålsvarietet.

Vil *folkemålet* bli opplevd som talemålsstandard? Vil ein *dynamisk* folkemålsvarietet bli opplevd som standard? Kan ein nytta omgrepet standard om folkemålet og ein dynamisk varietet? Neppe. Standard vil normalt bli knytt til ein varietet med *status* og ikkje til ein folkemålsvarietet. Dessutan vil standard bli knytt til noko som er *stabilt*, og helst noko som er stabilt over (svært) lang tid.

8.1.3 Normaltalemål og nasjonalt normaltalemål

I diskusjonen om talemålsutviklinga i Noreg vert omgrepa *standard-talemål* og *normaltalemål* nytta om kvarandre.

Som nemnt i 8.1.1 og 8.1.2 gjev det ikkje meining å tala om eit standardtalemål i Noreg. Derimot finst det *opplevde dialektnormer* rundt omkring i Noreg. Dei er ein føresetnad for at dei norske dialektane og talemåla kan haldast oppe.

Ei *talemålsnorm* eller eit *normaltalemål* er noko anna enn ein *talemålsstandard* og eit *standardtalemål*. Ei norm eller ein normal har eit større semantisk slingringsmonn enn ein standard som er eintydig og klar. Ei norm eller ein normal signaliserer i talespråkleg samanheng noko som har ein meir gjennomsnittleg karakter enn det

ein standard har. Vi kan difor i Noreg snakka om ei talemålsnorm, men ikkje om ein talemålsstandard.

Å nytta omgrepet *nasjonal talemålsnorm*, er derimot svært problematisk. Det finst nok dei som meiner at talemålet i sentrale søraustnorske område fungerer som ei nasjonal talemålsnorm, men det at nordmenn flest opplever ei slik nasjonal talemålsnorm er enno ikkje dokumentert.

8.2 Ein vertikal talemålsdominans med normsentrum på det sentrale Austlandet med Oslo?

Tilhengjarane av ein sterk vertikal dimensjon i norsk talemålsutvikling legg vekt på den sterke nasjonale dominansen til talemålet på det sentrale Søraustlandet, og den påverknadskrafta talemålet her har på all norsk talemålsutvikling. Grunnen til dette skal vera den posisjonen talemålet i denne regionen har: Det skal vera knytt ein nasjonal status til det, det vert nytta meir frekvent i media enn andre andre norske talemålsvarietetar, og av di dei fleste nordmenn nyttar dei talemålsvarietetane som finst i dette området. Men fører det til at andre norske talemål let seg påverka av talemålet i denne søraustnorske regionen?

Eit normsentrum på det sentrale Søraustlandet har nok ei påverknadskraft på talemålet på Austlandet, det viser også dei nyare sosiolingvistiske granskingane. Kor omfattande den påverknaden eigenleg er på Austlandet, veit vi enno for lite om.

Kor stor den søraustnorske talemålspåverknaden er utanfor Austlandet, er derimot nokså uvisst, og det er her talemålsgranskarane sin faglege posisjon vert interessant. Vertikalistane og horisontalistane står her meir eller mindre mot kvarandre. Samanlikna med andre land. t.d. Danmark, har i alle fall talemålet i og rundt hovudstaden i Noreg lita påverknadskraft på talemålet rundt omkring i kongeriket.

9 Avslutning og konklusjon

- Den hierarkiske talemålspyramiden høver ikkje særleg godt til å fanga opp den norske talemålssituasjonen og den norske talemålsutviklinga, dersom ein ikkje tek atterhald for dei tilhøva som

han er utvikla for å fanga opp – og tilpassar han den norske talemålssituasjonen.

- Det er ikkje sikkert at det er ein talemålspyramide som høver best til å fanga opp den norske talemålssituasjonen. Kan henda kan eit talemålsrektangel, som fangar opp ein semivertikal dimensjon, vera vel så nyttig (sjå Akselberg 2003b:221).
- Nemninga standardtalemål gjev ikkje meining i ein norsk talemålssamanheng, verken i ei deskriptiv tyding eller som opplevd norm.
- Den vertikale dimensjonen er ei reell kraft i norsk talemålsutvikling, men den styrer ikkje talemålsutviklinga i Noreg slik den vertikale dimensjonen gjer i nabolanda våre og i mange nord- og vest-europeiske land elles.
- Den horisontale dimensjonen er ei viktig kraft i norsk talemålsutvikling, og han representerer lokale og regionale konvergeringsprosessar.
- Horisontale og vertikale divergeringsprosessar er viktige i norsk talemålsutvikling.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2002a: Gransking av regionaltalemål i Noreg. Bakgrunn og særtrekk. *Nordica Bergensia* 28. 3–33.
- Akselberg, Gunnstein 2002b: Talespråkleg regionalisering i Noreg. Keisarens nye klede? *Nordica Bergensia* 28. 35–59.
- Akselberg, Gunnstein 2003a: Er dei danske dialektane døyande eller døde? Dialektsituasjonen i Danmark sett med norske augo. I Konøe, M. og P. Widell (red.): *9. møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet.
- Akselberg, Gunnstein 2003b: Utviklinga av vossamålet ved tusenårsskiftet. Ei gransking av språkbruk hjå ungdommar på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv. I Akselberg, G., A. M. Bødal og H. Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. 197–226. Oslo: Novus.
- Akselberg, Gunnstein 2005: Dialects and regional varieties in the 20th century II: Norway. I Bandle, O. m.fl. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. 1707–21. Berlin–New York: Walter de Greuter.
- Auer, Peter 2000: Process of horizontal and vertical convergence in present day Germany. *Målbryting*. 4. 9–26.

- Bellmann, Günter 1983: Probleme des Substandards im Deutschen. I: Mattheier, K. (red.): *Aspekte der Dialekttheorie*. 105–130. Tübingen.
- Bellmann, Günter 1998: Between base dialect and standard language. *Folia Linguistica* 33. 23–34.
- Haugen, Ragnhild 2004: *Språk og språkhaldningar hjå ungdomar i Sogndal*. Uprenta doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen, Det historisk-filosofiske fakultet.
- Hernes, Reidunn 2006: *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Uprenta doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen. Det historisk-filosofiske fakultet.
- Kristiansen, Tore 2003: Sproglig regionalisering i Danmark? I Akselberg, G., A. M. Bødal og H. Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. 115–49. Oslo: Novus.
- Hovdnak, Marit m.fl. (red.) 1993: *Nynorskordboka. 2. utg.* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Røsstad, Rune 2005: *Den språklege røynda. Om oppfatta og realisert talemål i austre Vest-Agder*. Doktoravhandling ved Høgskolen i Agder. 1. Kristiansand: Høgskolen i Agder, Fakultet for humanistiske fag.
- Røyndeland, Unn 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet : ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Unipubavhandling Acta humaniora nr. 231. Oslo: Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet.
- Sandøy, Helge 2005: Standardspråk og dialektendring. I Melander, B. m.fl. (red.): *Språk i tid. Studier tilågnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. 71–80. Uppsala: Uppsala universitet.
- Solheim, Randi 2006: *Språket i smeltegryta: sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisarnfunnet Høyanger*. Doktoravhandling ved NTNU 165. Trondheim: Noregs teknisk-naturvitskapelege universitet, Det historisk-filosofiske fakultet.